

Az ige és igemódosítók szórendje a Károli-bibliában (és más bibliafordításokban)

Hegedűs Veronika

MTA Nyelvtudományi Intézet

Nyelvelmélet és dialektológia 4.
2017. október 17–18., PPKE BTK

- Előadásomban az igekötőknek és más igemódosítóknak a szórendjét vizsgálom elsősorban semleges mondatokban.
- Egy nagyobb kutatás részeként itt a Münchener kódex korábban vizsgált helyeinek vetem össze későbbi fordításokkal. A Jordánszky-kódex az ómagyar korból és a Károli-biblia a két szöveg, amelyet megnéztem.
- A szórendi változások nyomon követésével a megszilárduló igemódosítói pozíciót nézem.

Vázlat

- 1 Igemódosítók
- 2 Bibliafordítások
- 3 Igemódosítók semleges mondatokban
- 4 Igemódosítók nem-semleges mondatokban
- 5 Összegzés

- 1 Igemódosítók
- 2 Bibliafordítások
- 3 Igemódosítók semleges mondatokban
- 4 Igemódosítók nem-semleges mondatokban
- 5 Összegzés

Igemódosítók

- Semleges mondatokban (Kálmán 1985a,b) az ige előtt állnak (Gugán K. tegnapi bevezetője)
- Igekötők, puszta tárgyak és alanyok, predikatív összetevők, infinitivusi vonzatok...

- (1)
- A könyv el-dőlt.
 - János könyvet olvas.
 - A könyv fehér volt.
 - A papírt darabokra téptem.
 - János a könyvtárba ment.
 - János venni akar egy könyvet. stb.

- A semleges mondat fogalma történeti írott szövegeken néha nehezebben kezelhető: olyan igekezdetű szerkezetek, amelyek ma nem semlegesek, könnyen lehet, hogy jelöletlenek voltak korábbi történeti állapotokban (pl. hangsúlykerülő igék köre változhatott).

Müncheni kódex adatai

- Wacha (1991, 1995): az igekötők már a korai szövegekben is az ige előtt jelennek meg, ha nincs tagadás vagy fókusz
- Gugán (2015, jelen konf) a tagadó mondatok szórendjét vizsgálja
- Hegedűs (2015, megj. alatt): Müncheni kódex Máté evangéliuma első 500 igemódosítója:

1. táblázat. Máté: első 500 igemódosító

Szórend	PRT	Más
VM-V semleges	204	103
VM-V nem-semleges	17	4
V-VM nem-semleges	41	42
V-VM semleges	3	86
Össz.	265	235

OV > VO változás és az igemódosítók szórendje

- az angol OV > VO szórendi változásnál az igekötő (particle) pozíciója tesztkörnyezet (Kroch – Taylor 200)

(2) I oute-take not o creature (óangol)

én ki-vesz nem egy lény

‘Egyetlen lényt sem zárok ki’

(Van Kemenade – Los 2003: 109, idézett hely: Cmcloud 24; glossza és fordítás saját – HV)

(3) He phoned his mother up. (angol)

ő telefonált ő.gen anya fel

‘Felhívta az anyját.’

(Van Kemenade – Los 2003: 85; glossza és fordítás saját – HV)

- igekötő nem kerül az ige mögé információs okból vagy "nehézség" miatt, így ha az ige mögött van, akkor ott kerül be a szerkezetbe, azaz nem igevégű a szerkezet

OV > VO változás és az igemódosítók szórendje

- igekötők kontra többi igemódosító: érdemes megkülönböztetni (vö. Csirmaz 2014 mai magyarra is)
- a magyarban a szórendi változás (l. É. Kiss 2011, 2013 stb.) a felszínen nem érintette az igekötőket/igemódosítókat – legalábbis a mai adatok alapján
- az ómagyar/középmagyar szórendi variáció egy átmeneti helyzetet tükröz: már nincs OV szórend, de még nem szilárdult meg az igemódosító helye az ige előtt

OV > VO változás és az igemódosítók szórendje

- Hegedűs (2015, megj. alatt): az igekötők élen járnak a változásban, az ige előtti predikatív pozíció megszilárdulásában
- újraelemzés: az ige előtti pozíció az eredeti argumentumpozícióból egy predikatív pozícióvá elemződött újra; komplex predikátumok jönnek létre ezen a ponton.
- A pozíció lassan válik teljesen általánossá, illetve más tényezők befolyásolják a mondat szórendet.
- Hogyan zajlik a változás? Hol tart a Vizsolyi Biblia korában? (Mikorra fejeződik be?) Milyen tényezők játszanak szerepet?

- 1 Igemódosítók
- 2 Bibliafordítások**
- 3 Igemódosítók semleges mondatokban
- 4 Igemódosítók nem-semleges mondatokban
- 5 Összegzés

Bibliafordítások összehasonlítása

- Bibliafordítások párhuzamos helyeinek összevetése jó lehetőséget ad a változás nyomon követésére.
- <http://parallelbible.nytud.hu/>
- Müncheni kódex korábban vizsgált helyeit vettem alapul
- Hozzávettem a Jordánszky-kódex és a Vizsolyi Biblia (VB) párhuzamos helyeit
- Plusz: A Károli-biblia revideált fordítását is megnéztem (ezt ma nem vizsgálom alaposabban, de összességében néhol a Vizsolyi Bibliát követi szórendjében, néhol archaikusabb szerkezeti megoldásai vannak)

Egy Szerkesztés Nézet Előzmények Könyvjelzők Eszközök Súgó

MTA Nyelvtud. PB x PB PB PB PB PB PB PB PB PB PB Új lap Új +

parallelbible.nytud.hu

Legtöbbször látogatott Bevezetés MTA - Címlap Régi magyar konkord... Hírek — CGRH OTKA: Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal LaTeX/Fonts - Wikibooks Overleaf: Real-time C++ CEU Institute for Adv...

Párhuzamos Bibliafordítások Bibliafordítások Súgó

*Könyv: Máté evangéliuma *Fejezet: 1 Vers: deud

*Szövegemlék (10): Münchener kódex (n) x Jordánszky-kódex (n) x Károli Vizsolyi Bibliája (b) x Károli Gáspár revidéált fordítása x

Keresés

Münchener kódex (normalizált)	Jordánszky-kódex (normalizált)	Károli Vizsolyi Bibliája (betűhű)	Károli Gáspár revidéalt fordítása
25 találat	25 találat	25 találat	25 találat
Mt 1 ²¹ szül kedig fiat, és hívod ő nevét Jézusnak, mert ő üdvözíti ő népét ő bűnöktől.	Mt 1 ²¹ szül kediglen fiat, és hívod ő nevét Jézusnak, mert ő üdvözíti az ő népet minden bűneiből.	Mt 1 ²¹ Szül pedig fiat, és nevezd ő-t @tet lelučinak: Mert ő szabadítja meg az ő népet, az ő bűnöktől.	Mt 1 ²¹ Szül pedig fiat, és nevezd annak nevét Jézusnak, mert ő szabadítja meg az ő népet annak bűneiből.
Mt 1 ²² mindez kedig lett, hogy beteljesednék, mely mondatott Úrtól próféta miatt mondván:	Mt 1 ²² ezek azért ezenképpen lőnek, hogy beteljesednek az, ki mondván vagyon Úristentől prófétának miatta mondván:	Mt 1 ²² Mind ez pedig (azért) lőtt, hogy meg teljeyednéc, az mit az WR mondot vott, az Prophéta által, ki így tőli.	Mt 1 ²² Mindez pedig azért lőn, hogy beteljesedjék, a mit az Úr mondot volt a próféta által, a ki így szót:
Mt 1 ²³ Ime szül val fiat ő méhében, és szül, és hívatik ő neve Emmánuetnek, mely magyarázatik: mivelünk Isten.	Mt 1 ²³ Ime szül ő méhében fogad, és fiat szül, és hívatatik ő neve Emmánuet, ki magyarázatik: mivelünk Isten.	Mt 1 ²³ Ime így tőz, fogad az ő mé-@hében, tőli fiat, és nevezd ő-t E-@manuelnek, mellynek magyará-@zattya azt tőzi: Mi velőnc liten.	Mt 1 ²³ Imé a szül fogan méhében és szül fiat, és annak nevét Immanuelnek nevezik, a mi azt jelenti: Velünk az Isten.
Mt 1 ²⁴ Józser pedig felkelvén álmából tőn, miként parancsola ő neki Úrnak anygala, és vevé ő feleségét,	Mt 1 ²⁴ Józser pedig felserkenvén ő álmából, úgy tőn, mint Úristennek anygala megparancsola, és hozzá vevé ő feleségét.	Mt 1 ²⁴ Fel serkenüen pedig lőleph az álomból, vgy czelekedéc az mint néki az Anygal parancsola vala, és ei vőué (Mariát) feleségül.	Mt 1 ²⁴ Józser pedig az álomból felserkenvén, úgy tőn, a mint az Úr anygala parancsola vala neki, és feleségét magához vevé.
Mt 1 ²⁵ és nem ismeré meg őtet, míg nem szülé ő elő lett fiat, hívá ő nevét Jézusnak.	Mt 1 ²⁵ és nem ismeri vala őtet, míglen szülé ő fiat, első szüöttét, és hívá ő neki nevét Jézusnak.	Mt 1 ²⁵ Es nem eméré őtet, míglen tőle amaz ő első tőöttét Fiát: Es neuzé az ő nevet lelučinak.	Mt 1 ²⁵ Es nem ismeré őt, míg meg nem szülé az ő elsőszüött fiat, és nevezé annak nevét Jézusnak.

MTA Nyelvtudományi Intézet | perocs.matyas@nytud.mta.hu

HU 18:43

Összehasonlítás

Első tanulságok:

- nehéz számszerűsíteni a kapott adatokat: nem mindenhol összevethetőek számszerűsíthető módon a szövegek
- pl. a Münchener kódexben kevesebb az igekötő, mint a későbbiekben, de ez nem látszik rögtön:

2. táblázat. MünchK helyeinek megfelelői

Szórend	MünchK	JordK	VB
Prt-V semleges	204	175	160
Prt-V nem-semleges	17	7	9
V-Prt nem-semleges	41	27	29
V-Prt semleges	3	-	-
Össz.	265	209	198

Összehasonlítás

- (4) Mt. 2:8
- a. és eresztvén őket Betlehembe mondá : menjetek , és kérdezkedjete szerelmest a gyermekről , és mikor **meg**lelenditek , hirdessétek meg énnekem , hogy is én jutván imádjam őtet (MünchK, normalizált)
 - b. es **el** ereztwen hwket bethlehembe , monda : Menyetek **el** , es kerdezkegetek zerelmest az ģermekről , es mykoron **meg** leelendytek , yzennyetek meg ennekem , hoĝ en es **oda** menwen ymaĝam hwtet (JordK)
 - c. Es mikoron **el** botsátaná űket Betlehembe: monda nékiec **El** ménuén oda, szorgalmattossan értekezzetec **meg** az gyermek felől Es mincec vtánna **meg** találljátoc, adgyátoc tudtomra, hogy énis **el** mennyec, és tiztességet tegyec néki. (VB)

Összehasonlítás

- Újjonnan kerül igekötő olyan igék mellé is, mint a *jelenik* (MünchK és JordK: nincs, VB: *meg jelenik*)
- Vannak szerkezeti megoldások, amelyek teljesen lecserélődnek:
 - MünchK *iruan vagon* (4:6, 4:7 stb.), *monduā vagō* (5:21, 5:27, 5:31 stb.) ⇒ VB: *meg vagon iruán/irua; meg mondatott*
 - MünchK: *ki vagō meññècbèn*, JordK: *ky meñnyekben vagon*, VB: *mennyei*

- 1 Igemódosítók
- 2 Bibliafordítások
- 3 Igemódosítók semleges mondatokban
- 4 Igemódosítók nem-semleges mondatokban
- 5 Összegzés

Általánosítások: Semleges mondatok

- Az igekötők semleges mondatokban az ige előtt jelennek meg.
- Nem igekötői igemódosítóknál mindhárom szövegben több a variáció, de tendenciózusan egyre több VM kerül az ige elé.
 - puszta tárgyak, alanyok
 - mozgásigék végpont vonzata
 - *van* melletti predikátum
 - hangsúlykerülő igék vonzata
- Ezek mindegyikénél változás a szövegek közötti összevetésnél, hogy a korábbi szövegben posztverbális vonzat/predikátum néha azért marad továbbra is posztverbális, mert megjelenik egy igekötő az ige előtt.
- Posztverbális VM látszólag semleges mondatban az aspektussal függ össze: az igei aspektus átalakulásával, egyre inkább az ige előtti VM-ek kódolják a telikusságot, de itt még átalakulóban van a rendszer.

Aspektus

(5) Mt. 7:25

- a. és szállott le eső , és jöttek folyók , és fútanak szelek , és omlottanak a házra , és nem esett le , mert rakatott vala erős kőszirten (MünchK, normalizált)
- b. Es esew eswek, vgrogyok ywenek, zelek tamadanak, es az hazra rohananak : es el nem essek, mert fundamentoma vala az kew zyklan (JordK)
- c. Mert el iött az esső , el iött az ár víz , el iött ec az szelec , meg ütköztec az házba , és nem romlott el , mert kő sziklán eppitetett (VB)

Pusztá tárgyak és alanyok

- MünchK: van igenév előtti ragtalan tárgy (*felelet vevén álmukban*), ez később eltűnik
- kevés példa a vizsgált részben, ahol összevethető pusztá tárgyak vannak
- (5): variáció, máshol végig elől:

(6) Mt. 5:10

- kik üldözetet szenvednek igazságért (MünchK, normalizált)
- kyk haborwsagot zenwednek ygassaghert (JordK)
- az kic háboruságot szenuednec az igazságért (VB)

Mozgásigék

- Nő az ige előtti előfordulások aránya.
- MünchK: több direkcionális vonzat van ige mögött, mint előtt (19 vs 35); VB: megfordul az arány (27 vs 17)

(7) Mt. 3:10 (végig elöl)

- a. mert immár a fejsze a fa gyökerére vettetett (MünchK, normalizált)
- b. Mert ymaran az feyzy az ffanak hw gyökereehez vettetót (JordK)
- c. Immár pedig az feysze , az fánac gyökerére vettetett (VB)

(8) Mt. 2:22 (változás)

- a. mene Galileának vidékébe (MünchK, normalizált)
- b. teree galileanak tartományban (JordK)
- c. Galilęa felé tarta (VB)

Mozgásigék

- (9) Mt. 2:14 (végig hátul)
- és mene Egyiptomba (MünchK, normalizált)
 - es nyomotek egiptomban (JordK)
 - és szalada AEgyptumba (VB)
- (10) Mt. 4:12 (változás)
- mene Galileába (MünchK, normalizált)
 - nyomotek galileaban (JordK)
 - Meg tere Galileába (VB)
- (11) Mt. 5:29 (változás)
- hognē mend tè tēsted èrèztessec pokolba (MünchK)
 - honnem te tellyes tested vettesseg pokorra (JordK)
 - hogj nem mint az egész tested pokorra vettesséc (VB)

van melletti predikátumok

- itt is variációt találunk, de tendenciózusan egyre gyakrabban kerülnek az ige elé a predikátumok

(12) Mt. 2:15 (változás)

- es vala ot Herodes megholtiglan (MünchK)
- es ot len herodesnek halalayglan (JordK)
- Es lakéc ott mind az Herodes haláláig (VB)

(13) Mt. 4:18 (végig elől)

- mert halászok valának (MünchK, normalizált)
- merth halazok valanak (JordK)
- mert halászoc valánac (VB)

van melletti predikátumok

- A *lesz* talán máshogy viselkedik:

(14) Mt. 8:26 (hátsó)

- és lett vala nagy csendesség (MünchK, normalizált)
- es leen nađ czendessegh (JordK)
- és lön nagy tsendesség (VB)

- Ez a példa állapotváltozást fejez ki, itt az igei alak kódolja az aspektust, a névszói predikátum mögötte marad

Hangsúlykerülés

- A mai magyarban az igék egy csoportja kerül az, hogy rá essen a főhangsúly – hangsúlykerülő igék (Kálmán et al. 1986)
- ilyen igék: *akar*, *fog* (kontra pl. *szeret*)

- (15) a. Mari szeret olvasni.
b. Mari olvasni akar/fog.

- ezen igék infinitivusi vonzata, vagy a lenti igéhez tartozó igemódosító a hangsúlykerülő ige előtt jelenik meg semleges környezetben („particle climbing”)

- (16) a. Mari el akarja olvasni ezt a könyvet.
b. Mari nem akarja el-olvasni ezt a könyvet.

Hangsúlykerülés

- Úgy tűnik az ómagyarban ezek az igék még nem voltak hangsúlykerülők. Bár itt is felmerül a „semlegesség” kérdése.
- Az *akar* többségében tagadó/tiltó mondatokban jelenik meg a vizsgált szövegben.

(17) Mt. 1:19

- és nem akarná őtet beadni , akarja vala őtet titkon elhagyni (MünchK, normalizált)
- es nem akarna hwtet ismerni, akara hwtet tytkon elhadny (JordK)
- és nem akará őtet gyalázatba keuerni , akará őtet titkon el hagyni (VB)
- és nem akará őt gyalázatba keverni, el akarta őt titkon bocsátani (Károli revideált fordítása 1908)

- 1 Igemódosítók
- 2 Bibliafordítások
- 3 Igemódosítók semleges mondatokban
- 4 Igemódosítók nem-semleges mondatokban
- 5 Összegzés

Nem-semleges mondatok

- Felszólítás: igemódosító többnyire ige mögött (kiv. tiltás)

(18) Mt. 6:6

- bemenj te hajlakodba (MünchK, normalizált)
- meñ be te tytkod(s) hazadban (JordK)
- meny beğ az te titkos házadba (VB)

(19) Mt. 7:13

- menjetek be a szoros kapun (MünchK, normalizált)
- Menyetek az zoros kapwn be (JordK)
- Mennyetec beğ az öröc^e életre az szoros kapun (VB)

Nem-semleges mondatok

- Fókusz: stabilan ige előtt, igemódosító mögötte

(20) Mt. 5:13

- ti vagytok kedig földnek savai (MünchK, normalizált)
- Thy vattok ez feldnek sawa (JordK)
- Ti vattoc ez földnec Sauai (VB)

- Tagadás: variáció (Gugán Katalin tegnapi előadása)
megszakított és fordított szórend váltakozása

- 1 Igemódosítók
- 2 Bibliafordítások
- 3 Igemódosítók semleges mondatokban
- 4 Igemódosítók nem-semleges mondatokban
- 5 Összegzés

Összegzés

- Az igekötők ige előtti helye stabil semleges mondatokban.
- Nem-semleges mondatokban a tagadó/tiltó mondatok mutatnak szórendi variációt a PRT $ne(m)$ V (megszakított) és a $ne(m)$ V PRT (fordított) szórend között
- A többi igemódosító mutat még variációt semleges mondatokban a 16. sz. végén is.
- A variáció összefügg az igei aspektusrendszer átalakulásával (É. Kiss 2006, Gerőcs 2011)

Összegzés

- Nemcsak az igei aspektus/igeidőrendszer alakul át, hanem az igék eredményt kifejező, illetve semlegesén hangsúlykerülő tulajdonsága is.
- Az igék nem fejezik ki a cselekvés végpontját, így azt az igekötők egyre bővülő készlete és más igemódosítók kódolják. Ige előtti pozíciójuk pedig a komplex (végeredményre irányuló) eseményként való értelmezést adja.

Köszönöm!

Jelen kutatást az OTKA 112057 sz. projekt támogatja.

Források

JordK Jordánszky-kódex. 1516-1519. A Jordánszky-kódex bibliafordítása. Sajtó alá rendezte és kinyomtatta: Toldy Ferenc, az eredetivel összevetette, és előszóval ellátta: Volf György. Régi magyar nyelvemlékek 5. Buda, 1888.

MüncK Münchener kódex. 1466. Kritikai szövegkiadás a latin megfelelővel együtt. Közzéteszi Nyíri Antal. Codices Hungarici 7. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.

VB Szent Biblia. Ford. Károli Gáspár. Vizsoly, 1590. Hasonmás. Helikon Kiadó, Budapest, 1990.

Hivatkozások

- É. Kiss Katalin 2006. From the grammaticalization of viewpoint aspect to the grammaticalization of situation aspect. In: É. Kiss Katalin (szerk.) *Event structure and the Left Periphery*. Studies in Natural Language and Linguistic Theory, 129–157, Dordrecht: Springer.
- É. Kiss Katalin 2011. Az ősmagyar SOV-tól az ómagyar (TQF)VSO-ig. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila (szerk.): *Nyelvelmélet és diakronia*. Piliscsaba: PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék — Magyar Nyelvészeti Tanszék. 85–102.
- É. Kiss, Katalin 2013. From Proto-Hungarian SOV to Old Hungarian Top Foc V X*. *Diachronica* 30: 202–231.
- Kálmán, László 1985a. Word order in neutral sentences. In: Kenesei (1985, 13–23).
- Kálmán, László 1985b. Word order in non-neutral sentences. In: Kenesei (1985, 25–37).
- Kemenade, Ans van -- Bettelou Los 2003. Particles and prefixes in Dutch and English. In: Geert Booij -- Jaap van Marle (szerk.): *Yearbook of morphology 2003*. Dordrecht: Kluwer. 79–119.
- Wacha Balázs 1991. A mondat szórendje és aktuális tagolása. Benkő Loránd (szerk.) *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei*. 618–631. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Wacha Balázs 1995. A mondat szórendje. In: Benkő Loránd (szerk.) *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2. Mondattan, szöveggrammatika*. 155–209. Budapest: Akadémiai Kiadó.